

SZEMLE

BÓKA LÁSZLÓ: TEGNAPTÓL MÁIG
(Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1958)

Több mint húsz év terméséből: tanulmányaiból, esszéiből, cikkeiből válogatta egybe Bóka László könyvének anyagát. Ez az anyag meglehetősen tarka, és szántszándékkal az; témák szerint való csoportosítás helyett az író az időrendit választotta, hogy a különböző tárgyú, igényű és lélegzetvételű írások egymásutánjából kitűnjék egyrészt az — mint az előszóban mondja — „hogy még legsterilebb esztéta szándékai idején sem tudta kivonni magát a kor politikai légköréből”, másrészt az, hogy „tollát vagy írógépkoppantó ujját mindig szenvedély vezette, érosz vagy furor”. Ez a két dolog valóban ki is tűnik az írások sorából. A nagyon szép és méltán emlékezetes Gombocz-tanulmánytól a Farkas Gyula asszimilációs elméletét elutasító kemény bírálaton, az Arany lírájával vagy József Attila költői eszközeivel foglalkozó tanulmányokon át a kötet végső darabjáig, az irodalomtudomány XX. századi problémáiról szóló, sok elgondolkodtató eszmét fölvető vitaindító előadásig nagyjában egységes kép bontakozik ki a tudósról, esszéistáról, kritikusról, aki kora iránt sosem közömbösen, és tárgya iránt is mindig szenvedéllyel ír. Az viszont természetes, hogy szenvedély, igény és odaadás nem lehet huszonegy esztendőn, és harminchárom cikkben, esszén, tanulmányon át mindvégig azonos hőfokú. Bizonyos értelemben az esszéistának is van „ihlete”; heve, lendülete, elemző és ábrázoló készsége függ tárgyától és alkalomától föladatától is. Ki csodálkoznék rajta, hogy Bóka László sokkal inkább „formában van”, ha a lírikus Aranyról, vagy a mai irodalomtudomány (és kritika) lüktetően forró problémáiról ír, mit például akkor, amikor Gárdonyi regényét, az *Egri csillagokat* akarja „rehabilitálni”.

Nem mintha Gárdonyi nem érdemelné meg, hogy „rehabilitálják” olyatén szűkkeblű szemléletekkel szemben, melyek egy időben hajlandók voltak mindenestül kiiktatni művét irodalmunkból. De az *Egri csillagok* vizsgálatába talán nem ártott volna jobban bevonni Gárdonyi egyéb műveit, s nemcsak azokat, amelyeknek valaminő szorosabb vonatkozásuk van vele (olyasféleképpen, ahogyan SÓTÉR ISTVÁN tette egy ugyancsak vitatott kérdésben, az *ember tragédiája* esetében); akkor, mondjuk *A láthatatlan ember* felől is vetítve némi világot az *Egri csillagok* írói szemléletmódjára, ábrázolási eljárására és társadalom-felfogására, ki tudja, nem az derült volna-e ki sokkal nyomósabban, mint ahogyan Bóka László egy-egy futó megjegyzése céloz rá, hogy Gárdonyival a legalapvetőbb „baj” mégiscsak bizonyos fokú írói naivsága volt. A maga módján ő is részes abban, amit a nagy magyar regény „elvetélésének” nevezhetnének.

Két igazán nagy regényírói szándék jelentkezett a XIX. században irodalmunkban: Eötvös és Kemény; ami Jókait illeti, ő valahogyan elkésett; mindenestül a reformkorba illenék, Vörösmarty regényíró-párjául. Ami a század második felében a társadalomban végbemegy, ahhoz az ő romantikus szeme és romantikus tolla nem bizonyult elég teherbírónak. Pedig a téma, egy nagy, realista magyar regény témája ott formálódott, ott alakult a korban; ennek az embriónak egész alkata, jóformán minden izülete készen volt virtuálisan — éppen csak kellő tehetség nem akadt, aki világra szülte volna. Érdemes volna egyszer ebből a szempontból alaposabban megnézni a XIX. század második felének regényeit (a verses regényeket is). Valamiféle asztrálttest bontakoznék ki a vizsgáló előtt: egy cselekménye lényeges vonalaiban, s típusaiban is már-már kialakult regény-fantom — kezdve Gyulai töredék Romhányiától Arany László Délibábok hősén, Beöthy Zsolt Kálozdy Béláján, Ábrányi Kornél Dicsőség boldján át Asbóth Álomok álmodójáig, némi hasznos és egészséges Puskin-, Lermontov- és Gogol-hatással — éppen csak életre kellett volna kelteni, megkéményíteni a csontjait, élő húst rakni rá... A kornak nem akadt megfelelő tehetsége, aki ezt a készülődő nagy-regényt meg is tudta volna írni, s megteremtette volna a Holtlelkék, vagy még inkább talán az Oblomov magyar testvérét.

Azt firtatni, miért nem akadt a kész témának megfelelő írója, túlságosan messze vezetne. Egyszerűen azt lehetne felelni: nem született meg, s itt nincs mit kutatni tovább. De ez a válasz talán csak megkerülése volna a dolognak. Mert az írók tapogatják a témát, meglepő párhuzamokat mutatnak a regényeik; de ezek a regények mind megrokkannak valahogyan, egy idő múltán betörik a derekuk... az embernek az az érzése, hogy nemcsak ők, az írók voltak gyöngébbek a kínálkozó témánál, hanem a társadalom sem bírta kihordani magzatát. Az az alapvető paradoxia, amely a múlt század második felében társadalmunkat, politikánkat, gazdaságunkat jellemzi — hogy hasonlatunknál maradjunk — rátekeredett a magzat nyakára, szerencsétlen köldökzsinórként, és megfojtotta.

A történelmi fogantatású téma (negyvennyolc, emigrációs ifjúság, hazatérés nagy tervekkel, semmittevésbe záulás a magyar „oblovizmusban”) elvetélt. A század végén jelentkezett egy másik szándék, tapogatódzva, zolai-naturalista elméleti terheléssel (Justh Zsigmond): a nép felől ragadni meg a dolgot, s a korábbi, hetvenes évekbeli fejlődésvonallal éppen ellentétesen; — annak benső íve hanyatló volt (a régi nemesi középosztály forradalom utáni nemzedékének dekadenciáját tükrözve), emezé, a kilencvenes években, emelkedő lett volna, hősében a föltörő népi erőt személyesítve meg. De volt-e ilyen tudatos, szervezett nagy áramlat akkor társadalmunkban? Lehetett-e reális tápláló talaja, valósága egy ilyen írói szándéknak? Nem; — az ilyen szándék vagy elmélet naturalista illusztrációja maradt (Gányó Julesa), vagy lényegében (éppen ebben a lényegében) felemásul sikerült, mint az Egri csillagokban; — itt megvan a népi hős, megvan a népet mozgósító cselekmény... ám a hős, bármily rokonszenves is, valahogyan mégis asszimilálódik az „urakhoz”, s maga az esemény valahogyan mégsem tud igazán nagyszabásúvá, országossá emelkedni: Eger története marad, s nem eléggé Magyarország s a magyar nemzet és nép története. Igaza van Bóka Lászlónak: Gergelynek túl könnyen sikerül a dolga. Sorsa egy társadalmi küzdelem ábrázolásának föladatát róná az

íróra; s az író végeredményben kitér e föladat elől a történelem festésébe. Egy helyütt Bóka László Ady kuruc-verseit említi Gárdonyival kapcsolatban. Nos, éppen ennek a forróságnak a hiányát érzi az ember az *Egri csillagokban*. Kétségtelen: Gárdonyi már nem egészen a Thaly Kálmán világában áll, ha a történelmet nézi. De nem áll Adyében, Móriczában sem; igen-igen messze áll még tőlük. Valahol a kettő feleútján van, s talán közelebb Thalyhoz, mint Adyhoz.

Nemcsak a korban volt a hiba, amiért az *Egri csillagok* ifjúsági regény lett (annak kiváló), hanem némileg a regényben, elsősorban a regénynek bizonyos társadalmi sterilitásában is (aminek persze megvannak a maga korszerű, az író szemléletében s ábrázolásmódjában is kinyomozandó okai). Más kérdés megint, hogy ez a szemlélet, ez az ábrázolás még mindig egy lépést előre jelentett a kor átlagához mérve; viszont mihelyt megjelent irodalmunkban az igazi, nagyindulatú történeti realizmus, Móriczá az *Erdélyben*: ehhez mérve Gárdonyi egész világa, minden érdemével, minden szépségével, mégiscsak menthetetlenül naívnak hatott, minden fegyverzajával idillivé, minden hősiességével ártatlanná-ártalmatlanná szelődött.

Talán kissé túl hosszasan is időztem a könyv egyetlen tanulmányánál; de ez is illusztrálhatja: mily gondolatébresztőek, termékenyítőek Bóka László esszéi még ott is, ahol nem mindenben értünk egyet velük. Azokban az írásokban viszont, melyekben verselési, nyelvi kérdésekkel foglalkozik (de mindig egy-egy író és kor szerves valóságában, sosem a meddő esztétizálás kipreparáló élettelen eljárásával), az olvasónak az a legfőbb kifogása ellene, hogy érzése szerint túl gyorsan végez ott, ahol többet szeretnénk s részletesebben; elegánsan éppen csak súrolja a problémát, jelzi a dolgot, s máris új meglátással lép meg, új ötletet villant elénk. Ezeket mind előszámolni vajmi terjedelmes volna; elégedjünk meg mi is éppen csak fölillantásával egyiknek-másiknak.

Hogyan oldja föl Petőfi Arany nehézségét, öröklött plebejusi féltékenységét? — pár lapon meggyőző, élénk, finom pszichológiájú képet kapunk róla. Miben áll Arany nyelvi eredetisége? Nemcsak a finom érzékű esztétikus világít rá megszívlelendő dolgokra, hanem a nyelvestéta is — s ez egyik erőssége Bóka Lászlónak: a nyelvi kérdések alapos ismerete, de egyben költői ismerete is. „Arany nem feled el semmit, amit 'szemen szedett' — olvassuk ebben a tanulmányban — költői alkotása abban remekel, hogy roppant memóriája mindig elébe sodorja huszonöt-ötven esztendőök távolából az egyszer meglelt tökéletes kifejezést, és friss ihletésű művében helyére — végső helyére — teszi.” Jelentős és találó megállapítás; amellelt igen termékenyítő. Aranynak ez a Bóka László által élénk idézett arca (s ezt is a nyelvész, de költő-nyelvész idézi élénk; hiszen a szigorúan vett „szaktudomány” — LEHR ALBERT — már sok mindent föltárt ezen a téren, de mindezt élővé is kell tenni!): a nyelvben építő-formáló Aranyé egy egész nagy, és nem mellékes problémakörre hívja föl a figyelmünket. A költői munka, a költői teljesítmény bizonyos fokig nyelvi teljesítmény is — költője válogatja, kinél mennyire; és egy-egy költő világnézetét nemcsak az vallja meg, amit mond („a tartalom”), hanem amiben mondja: a nyelv is; és nemcsak a választott forma, hanem egy bizonyos forma minősége, verselésének hanglejtése is (erről annak idején KESZI IMRE-nak volt egy-két olyan megjegyzése, amit érdemes volna jobban napirenden tartani). Arany nyelvi eredetisége, e kis arányaiban is jelentős tanulmány sok szempontból végez

úttörést ezen a meglehetősen elhanyagolt (de sajnálatos, hogy elhanyagolt) területen.

Egy további kiragadott példa arra, milyen (tovább kifejtendő) megjegyzéseket vet föl lépten-nyomon Bóka László könyve. Egyik legjobb tanulmányában (J ó z s e f A t t i l a k ö l t ő i e s z k ö z e i) a költő dalairól beszélve (s igen lényeges dolgokat mondva róluk, és egyáltalán a dalszerűségről, meg annak föltételéről, az egységes világnézetéről) zárójelben, szinte csak odavetve a következő, egész tanulmányt kívánó megjegyzést teszi: „Azt azután már végképp csak megemlítem, hogy a kifejtés, a logikum, mindig képszerűen, a lírikum, a megoldás, mindig dalszerűen jelentkezik költészetében.”

Ugyanott ezt mondja az „édes” R i n g a t ó v a l kapcsolatban: „Gyönyörű dal ez. De még ez is csak út a tökéletes dal felé. Ez még csak zenei zengésben tökéletesen dalszerű, de... a gondolkodtató asszociációk okán (kékellő derű, tavi csokolás) csak második strófájában tiszta dal.” — Kétségtelen, ha a dal fogalmát hagyományosan értelmezzük. Hadd idézzem a kérdéses „még-nem-tiszta-dal” szakaszt:

*Holott náddal ringat,
holott csobogással,
kékellő derűvel,
tavi csokolással... —*

Azt gondolom, nem kell ebben az esetben a dalt hagyományosan értelmeznünk. Én ebben a kis versben, kivált ebben a szakaszban *egy újfajta dalszerűség* remeklését vélem láthatni. Az a kristálytiszta világosság, egység, amit a daltól megkívánunk, megvan ebben a szakaszban is, éppen csak *megvalósításának módja más*. Tisztasága, áttetszősége nem „logikai”, nem úgy realista, mint Petőfi valamelyik klasszikus daláé, hanem — mondhatni — „szürrealista” módon: a valóság költői élményben együttlevő elemeinek új, költői, „szürrealis” (de nem irreális), vagy ha a szótól idegenkedünk, új-reális költői valósággá alkotásában, egy komplexebb, az élménynek lehetőleg minden árnyalatát-mozzanatát megmentő, tolmácsoló kifejezésben. Nem úgy mondanám, hogy itt József Attila *még innen van* az igazi dalon, még csak úton van felé, hanem így: elért, *megteremtett valami új dalszerűséget*, valami nagyon modernet (ami épp oly újszerű és jelentős *ma*, mint amennyire az volt *a maga korában*, a maga dalaival Petőfi) — kora legnagyobbjainak, egy Lorcának, egy Éluardnak legalábbis egyenrangú testvéreként.

Ehhez kapcsolódhatnak, utolsó példajaként a könyv gondolat-gazdagságának, a kötet-záró tanulmány (A z i r o d a l o m t u d o m á n y X X. s z á z a d i p r o b l é m á i) néhány fontos megállapításának idézése. Ez a tanulmány fölveti egyáltalán az irodalmi modernség kérdését (hogy sommás szóval éljünk). „A regényelmélet nem tud megszabadulni Balzac és a nagy orosz realisták, általában a XIX. századi regényből levonható szabályok varázsgyűrűjéből, a líráról szóló elméleti meghatározások pedig még a humanista stilisztikák szabályait is konzerválták” — írja. Holott a valóság ma már korántsem azonos azzal, amit akár Balzac, akár Gogol látott. Az irodalomnak pedig mégiscsak lépést kell tartania kora valóságával. Csak egy példát. Közismertek Balzac regény-kezdő hosszadalmas, aprólékos leírásai. De Balzac közönsége nem járt moziba; Balzac nem bízhatta magát az olvasónak olyan (már film-élményekből is származó) asszociációs kincsére, mint egy mai író.

Amihez Balzacnak ötven lap kellett, azt egy mai író jól megválasztott tíz mondattal el tudja érni. De persze ennek a tíz mondatnak másnak, más-milyennek kell lennie: sűrítettnek, lényegest kiemelőnek. Új módszereket kell találnia az irodalomnak ahhoz, hogy a valóságot adekvát módon ábrázolja, illetve idézze föl olvasójában. Aki megfigyel ilyesmit, észlelhette, hogy könyvek, filmek, színdarabok, amelyeknek más az életütemük, mint a mai emberé, a régiességnek bizonyos érzését keltik a nézőben, olvasóban — az ilyesmiben van számára valami archaizmus. A balzaci normák követelése, a mai írásműnek a balzaci, tolsztoji mintákhoz szabása végeredményben a regény korszerű fejlődésének nehezítése volna. „A mű formája nem külsőség — mondja Bóka László —, hanem tartalmi többlet... a művészi ábrázolás legmélyebb tartalma a formában ragadható meg.” Van üres, retrográd formalizmus (jellegzetesen epigon vonás); de az a formai útkeresés, amely a korszerű kifejezőmód megtalálására törekszik, semmiféleképpen nem minősíthető formalizmusnak, hanem (olykor kócos, olykor tévedésekbe futó, de végül mégiscsak utat találó, magát kiforró) fejlődés, előremenés. Mint ahogy a képalkotásában és versformálásában is olyan új József Attila példája mutatja.

Amit végül semmiképpen sem szabad szó nélkül hagynunk Bóka László könyvével kapcsolatban: kitűnő, könnyed, minden nehézkességet kerülő írásmódja. Egy-egy régibb esszején még érezhető valami az akkori idők divatos „kényeskedéséből” (a szó *precieux* értelmében), mint például *A limousini ünnepekre* címűben; általában azonban azonban mintául szolgálhat arra, hogyan lehet, és hogyan kell „tudós” dolgokról is könnyen, igényes stílusban, szépen — s ami nem kis erény sokszor bizony nagyon is elszíntelenedő prózánkban — színesen, magyarosan, nyelvkincsünk holtnak vélt szavait is életre keltve írni.

Rónay György

„VILÁGTÁJAK”

Sőtér István világirodalmi „esszéi és jegyzetei”

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957.)

Amennyire módunk van, bizonyos körmönfontabb grafológiával, valakinek lelkébe, szándékaiba, érzésvilágába nyomtatott írásain át behatolnunk, Sőtér István írásműveit, úgy vélem, két elv, két irányzat, két egyformán erős képesség feszültsége, ellentéte vagy feloldódása jellemzi, időnkénti témái, hangulatai és körülményei szerint. Sőtér István szépíró és tudós tanár is egy-személyben, nem egy magvas regény és novella s nem egy kitűnő monográfia és irodalomtörténeti tanulmány szerzője, amellet még jó pár kötet egyetemi jegyzet is — s bármily gonddal igyekszik elhatárolni egymástól ezeket a különböző szellemi és műfaji területeket, bármily izléssel s tapintattal próbálja mindig elválasztani tehetsége és tevékenysége e különböző régióit, lehetetlen észre nem vennünk az időnkinti gáttöréseket, épp azokat s olyanokat, aminők új tanulmánykötetének jellegét és varázsát alkotják. Egyfelől éles elemző és logikai kedv és készség, egy könyv, egy műfaj, egy koráramlat jegyeinek, alkatrészeinek feltárása, megvizsgálása, leltározása és szintézise, az szokoknak és következményeknek, a fogalmaknak és filozófiáknak, egyszóval az elvontságoknak szinte ösztönös szenvedélye — másfelől a szépíró, a közvetlen alkotó fantáziája, kép gazdagsága, szökellő eszmetársításai, a pompázó